Vikingen

Jan J.B. **Kuipers**

Vikingen

IJzeren eeuwen om de Noordzee

WalburgPers

COLOFON

Afbeeldingen omslag
Voorzijde:
Göteborgs Naturhistoriska Museum, Göteburg, Zweden.
Foto Kristijan Arsov.

Achterzijde:
Een deel van de Vikingschat van Westerklief. Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.
Leif Erikson ontdekt Amerika. Historiestuk van Christian Krohg, 1893. Nasjonalgalleriet, Oslo.

Omslagontwerp en ontwerp binnenwerk
Erwin Bomans[BNO] Leucq!, Hof van Twente

Opmaak binnenwerk
Daniëlle Balk, Studio VER VANDAAN, Apeldoorn

www.walburgpers.nl

© 2020 Jan J.B. Kuipers, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen
© 2020 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462494886
NUR 680

Inhoudsopgave

1 **Inleiding en overzicht** 7

2 **Brons, barnsteen, hoorns en helden | De Vikinglanden vóór de Vikingen** 16

3 **793-circa 840 | 'Blootgesteld aan plundering door heidenen'** 35

De eerste fase van de Vikingexpansie

4 **Circa 840-880 | 'De christenheid ten onder gedoemd'** 51

Vaste grond voor de Vikingen

5 **'Een slanke spiraal in de vrije lucht' | Het langschip** 71

6 **Instrumenten van verschrikking | Wapenrusting, wapens, strijdmethoden** 80

7 **Deel van een groot netwerk | De Lage landen in een veranderende wereld** 88

8 **Botsende culturen | Tegenstellingen en overeenkomsten** 100

Heidense en christelijke strijders en de dood 112

9 **880-930 | Karolingisch avondrood** 114

Legerkampen en ringwalburgen

Vikingschatten 130

10 **Circa 930-1009 | 'Trots en onwankelbaar'** 132

Laatste Vikingactiviteiten in de Lage Landen

11 **1009-1298 | 'Draken van puur glinsterend goud'** 144

Einde en naspel van de Vikingtijd

Afstammingslijnen en verdwenen skeletten 156

Beknopte literatuuropgave 158

Negende-eeuwse grafsteen uit Lindisfarne. Ook bekend als de Viking Domesday stone. De steen herinnert waarschijnlijk aan de aanslag van de Noormannen op de abdij van Lindisfarne in 793. | *English Heritage.*

Inleiding en overzicht

1

De Vikingen waren in de Lage Landen veelal Denen, aangevuld met kleinere aantallen Noren. Deze Noormannen, hoewel aanvankelijk nietsontziende en expliciet bloeddorstige piraten, op jacht naar kostbaarheden en slaven, zouden zich al spoedig ook ontpoppen tot handelaars, ambachtslui en kolonisators. Dat laatste vooral aan de westelijke zijde van de Noordzee. In de Frankische landen zetten de Vikingen zich kortstondiger neer. Dit hield deels verband met het noodgedwongen rekruteren van Vikingleiders door de nakomelingen van de in 814 overleden Karel de Grote, om andere Noormannen én elkaar te kunnen bestrijden. Definitieve kolonisatie door omvangrijke groepen vond in de delta van Rijn, Maas en Schelde niet plaats.

Steeds opnieuw

Tweehonderd schepen vol Denen verschenen in 810 voor de Friese kust; de Friezen werden uitgeplunderd en gedwongen tot het betalen van schatting. Vervolgens maakte de Deense koning Godfred plannen voor een expeditie naar Aken, maar voor hij ze tot uitvoering kon brengen werd hij door zijn eigen *húskarls* (lijfwacht) vermoord (HOOFDSTUK 3).

Keizer Karel de Grote gaf in verband met dit gevaar uit het noorden de opdracht om een verdedigingsvloot te bouwen en stationeerde vlooteenheden in Gent en Boulogne. Weliswaar reageerden de Deense agressors op de noordwaartse Karolingische expansie, maar ze kwamen in 810 niet uit de lucht vallen. Enkele jaren vóór het drama van Lindisfarne, in 789, waren ook al Noormannen in Engeland gesignaleerd (Dorset). En er zijn ook getuigenissen van veel eerdere rooftochten en migraties vanuit het noorden. Al in de Romeinse tijd zakten bijvoorbeeld de Jutlandse Kimbren af naar Zuid-Europa. Voor wat de lage Landen betreft hebben we het verhaal over Hygelac (zesde eeuw), wiens gebeente op een eiland in de monding van de Rijn tentoongesteld zou zijn geweest (HOOFDSTUK 2). De

'Nooit eerder is zulke wreedheid in Brittannië gezien', schreef Alcuinus, hofgeleerde en diplomaat van Karel de Grote, naar aanleiding van de bloedige Vikingaanval op het klooster van Lindisfarne aan de Engelse noordoostkust in 793. De vermaarde Lindisfarne-steen vertoont waarschijnlijk de Noormannen in al hun afschrikwekkendheid, bijlen en zwaarden hooggeheven. Het was niet eens het eerste bezoek van deze Vikingen of Noormannen aan de meer zuidelijke Noordzeekusten, maar het wekte ook in de latere Nederlanden en omstreken angstige aandacht. Twee eeuwen lang zouden deze streken zuchten onder steeds nieuwe rooftochten van de 'barbaren' uit het noorden.

Faeröer- en Orkney-eilanden of Orkaden werden gekoloniseerd in de achtste eeuw, waarbij de daar al aanwezige christelijke Ierse heremieten de wijk namen.

Na de episode in 810 meldden de Vikingen zich in 834, afgezien van kleinere raids, opnieuw in de latere Nederlanden en overvielen het rijke Dorestad (bij Wijk bij Duurstede), schakelpunt van vrijwel al het handelsverkeer tussen het Rijnland en Scandinavië. Deze nachtmerrie herhaalde zich tot het jaar 863 regelmatig, vooral in de jaren 834-837. In 837 plunderden Denen ook de handelsplaats Walcheren (*villa Walichrum*, *Walacria*) bij het huidige Domburg (zeewaarts ter hoogte van kasteel Westhove), en voerden vrouwen weg uit die plaats. *Walichrum* betekent waarschijnlijk iets als 'vochtige zandrug'. De nederzetting zou het nog een paar eeuwen uithouden, tot omstreeks 1000, ondanks herhaalde bezoeken van en bezettingen door de Vikingen (HOOFDSTUK 2, 7). Zelfs nog over de beroemde Olaf Tryggvason, die van 995 tot 1000 als Olaf I over Noorwegen regeerde, meldt een IJslands gedicht: 'De machtige vredestichter veranderde de bewoners van Walcheren in lijken.' Het verval van de handelsplaats Walcheren leidde tot de opkomst van Middelburg, zoals dat van Dorestad de opgang van onder meer Tiel en Stavoren betekende. De naam Walcheren ging van de nederzetting over op het eiland.

Ook Witla aan de Maasmond moest het ontgelden. Iets meer naar het zuiden smaakte men eveneens al vroeg de plunderzucht van de Vikingen. Antwerpen brandden ze plat in 836; ook Gent, de Rupel- en Maasstreek, Doornik, Kortrijk en Leuven werden uitgeplunderd.

Zwaardknop (pommel) van een Vikingzwaard (messing, ijzer, inleg met zilver). Vóór 900, gevonden aan het strand van Westhove (Oostkapelle/Domburg), bij de toenmalige nederzetting Walcheren. | *Erfgoed Zeeland, Middelburg.*

De term '*Viking*'

De oorsprong van het woord 'Viking' is uitvoerig bestudeerd en gaf aanleiding tot verschillende theorieën. Het zou zijn afgeleid van *víc*, dat onder meer ford of baai betekent. De term kwam bij de Noren pas in de latere tiende eeuw in zwang om krijgers en vrijbuiters op zee of 'oorlog op zee' aan te duiden: *vikingar* gingen op *víking*: plundertochten overzee. De elfde-eeuwse geestelijke en kerkhistoricus Adam van Bremen meldde overigens dat de benaming Vikingen in het Duits en het Latijn niet gebruikelijk was; men had het voornamelijk over 'Denen' of *Nort(h)manni*, Noormannen.

Van raids naar landverovering

De Vikingexpansie wordt wel onderverdeeld in twee hoofdperioden. Van 789 tot ongeveer 840 ging het vooral om roofexpedities, waarbij de bezochte gebieden weer snel verlaten werden. Kloosters waren door de opgehoopte kostbaarheden en het ontbreken van verdedigers favoriete doelwitten (HOOFDSTUK 3).

Volgend op de verovering van diverse steunpunten en het verkrijgen van posities onder de Frankische heersers, kwam na 840 en in de Lage Landen vooral vanaf 879 de nadruk langzamerhand te liggen op langere campagnes en op landverovering vanuit versterkte grote kampen. De tactiek veranderde hierdoor van korte raids in het aan land brengen van complete legers met ruiterafdelingen (HOOFDSTUK 4, 9).

Niettemin bleven ook de bliksemachtige landgangen vanaf de langschepen voorkomen. Dit Vikingwapen bij uitstek, de *drakkars* of langschepen, uiting van een absolute maritieme superioriteit, bleef belangrijk tot het einde. Deze schepen waren uiterst zeewaardig, maar staken ook zeer ondiep en konden daardoor ver landinwaarts geraken (HOOFDSTUK 5). Vanuit steunpunten als Walcheren en Kennemerland voeren de Vikingen via de vele stromen diep het achterland in. De Nijmeegse palts, door Karel de Grote in 776 gesticht

op de plaats van de oude Romeinse versterking, viel in 880 aan hen ten prooi. In zowel Deventer als Zutphen zijn sporen aangetroffen van plundering uit de periode 880-890; in 881 staken de Noormannen Luik, Maastricht en Tongeren in brand. Bij Asselt (Limburg) en op andere plaatsen richtten ze versterkte kampen in, die soms verschillende jaren in gebruik waren en van waaruit de jaarlijkse roofexpedities werden georganiseerd. Zoals naar Aken, waar de Noormannen hun paarden in de dom stalden, onder de marmeren troon van Karel de Grote. Het dreigende voornemen van koning Godfred was hiermee na 70 jaar eindelijk ten uitvoer gebracht.

Viking tegen Viking

De overheden stonden lange tijd vrijwel machteloos. De eerste tactiek om de Vikingplaag te keren behelsde zoals gezegd het inzetten van liefst tot het christendom bekeerde Noormannen tegen andere Noormannen. Dit gebeurde al in 837, toen Hemming Halfdansson voor de verdediging van Walcheren werd ingeschakeld. Hij was een Deense edelman die inderdaad tot het christendom was overgegaan. Deze bemoeienis leidde tot zijn doem, want Hemming sneuvelde.

Een ander vroeg voorbeeld van deze praktijk was het overdragen van Dorestad door Lotharius I aan de Deen Rorik (Hrørek, Roricus). Sinds 841 had hij met zijn broer Harald vanuit Walcheren geopereerd, eveneens in naam van Lotharius. Nadat Rorik verdacht werd van ontrouw vluchtte hij, en kwam in 850 terug om Utrecht en Dorestad gewapenderhand te veroveren: de diensten van Vikingleiders waren nu eenmaal een tweesnijdend zwaard. Lotharius was gedwongen om Rorik te erkennen als heerser over een groot deel van Friesland, dat als geografisch begrip overigens reikte van de Wezer tot het Zwin (aan de huidige Nederlands-Belgische grens) en dat ook het achterland boven de grote rivieren omvatte. Zo kerfde Rorik zich een Vikingrijk uit, dat ongeveer een kwarteeuw standhield. Toen de Noormannen in 863 voor de zoveelste keer bij Dorestad opdaagden, stuurde Rorik ze door naar Xanten, om zijn eigen gebied te vrijwaren. Het laatste bericht over deze spijkerharde maar ook sluwe realpoliticus dateert uit 873 toen hij, allang bekeerd tot het christendom, in Aken trouw zwoer aan Lodewijk de Duitser. In datzelfde jaar werd een Vikingkrijgsheer met de gefrankiseerde naam Rudolf (Rodulf) op een strooptocht door Oostergo in Friesland gedood door een groep Friezen onder leiding van een andere, gekerstende Viking.

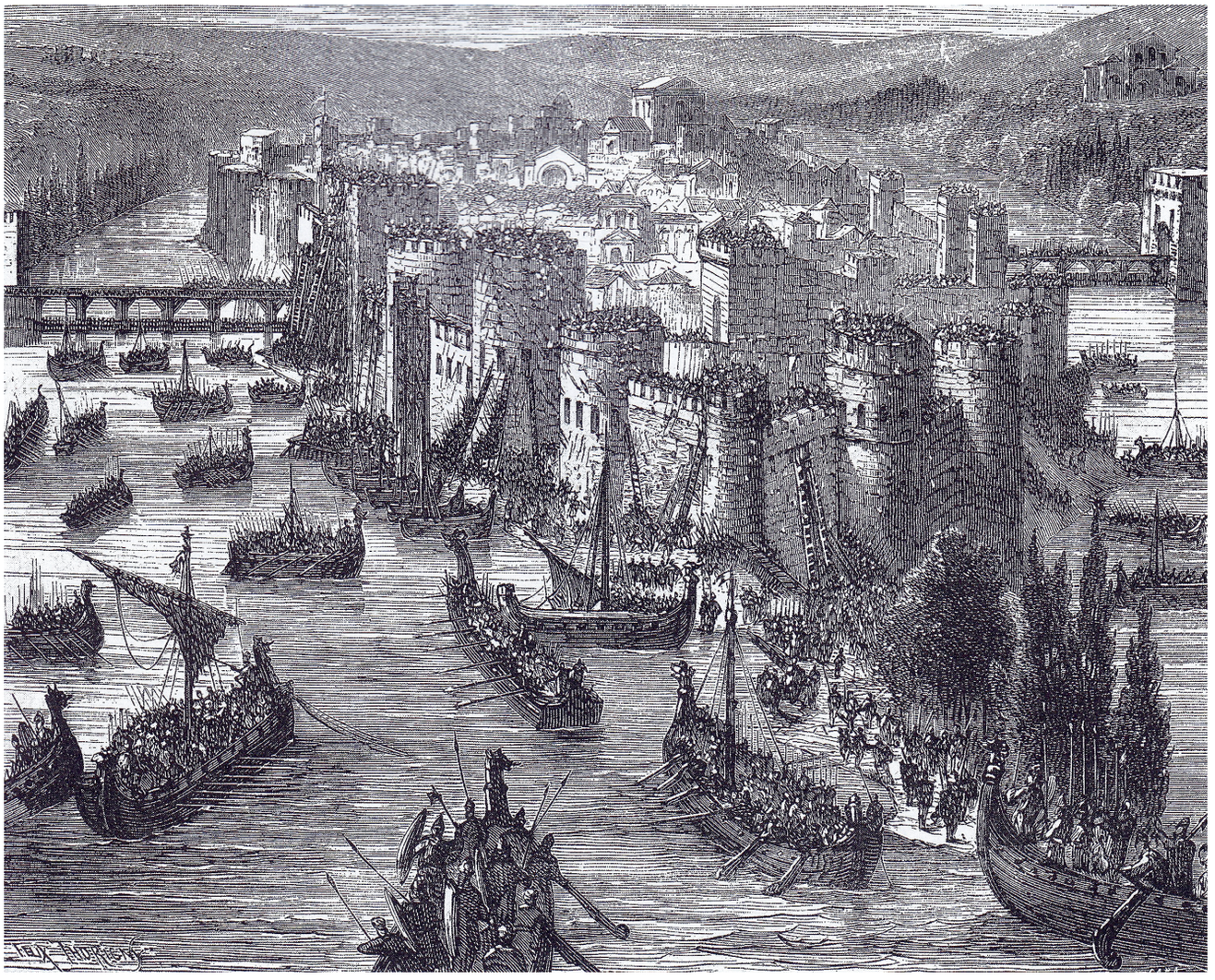
Hoofdgroepen

De Vikingen die de landen aan weerszijden van de Noordzee teisterden, waren onderdeel van een veel breder fenomeen. Dit strekte zich uit van de Noord-Amerikaanse kusten in het verre noordwesten tot de Middellandse Zee in het zuiden en Rusland en Byzantium in het oosten en zuidoosten, met nog verder reikende contacten via de etappehandel tot in Oost-Azië toe.

Vikingen vormden uiteraard geen homogene categorie. Ze zijn gemakshalve onder te verdelen in drie nationale hoofdgroepen: Denen, Noren en Zweden. De *Noren* bedreven voornamelijk een westwaartse expansie, met kolonisatie of overheersing van grote delen van Ierland en Schotland, IJsland, Groenland en Newfoundland. Vermoedelijk deden ze zelfs de oostkust van de huidige Verenigde Staten aan: het legendarische Vinland.

Maar ze begaven zich ook naar de Noordzeekusten, al of niet in gemeenschappelijke ondernemingen met de *Denen*. Dezen vormden de hoofdgroep die de Noordzeekust en ook de kusten bezuiden het Kanaal afzakten. Ze hielden huis in het huidige Engeland, Nederland, België, Duitsland, Frankrijk en omstreeks 850 zelfs in Spanje, waar interactie plaatsvond met andere usurpators: islamitische veroveraars uit Noord-Afrika. Vanuit nieuwe nederzettingen aan de Kanaalkust plunderden Noren en Denen Parijs en omstreken; de Noorse of Deense Vikingleider Rollo (Hrolf) de Wandelaar schopte het in 911 tot graaf of zelfs hertog van Normandië (HOOFDSTUK 9). Zijn afstammeling Willem de Veroveraar, intussen een feodaal vorst die zich qua levensstijl niet al te opvallend onderscheidde van zijn Franse standgenoten, veroverde van hieruit in 1066 Engeland definitief op de Angelsaksen. Langschepen voor deze expeditie – nog hetzelfde scheepstype als van de oude Vikingen – kunnen mede gebouwd zijn op het nu verdronken eiland Wulpen, vóór de huidige Zeeuws-Vlaamse kust. En vanuit het pas veroverde Engeland en Normandië verkregen de nakomelingen van de Vikingen in de elfde eeuw zelfs Zuid-Italië en Sicilië, waar ze het koninkrijk Sicilië stichtten (HOOFDSTUK 11).

Voor de Franken waren de Denen en Noren, die nu eens gezamenlijk optrokken en dan elkaar weer bestreden, aanvankelijk één pot nat. Einhard, hoveling en biograaf van Karel de Grote, spreekt van 'Denen en Zweden, die wij *Nordmanni* noemen'. Elders maakte men wel onderscheid.

Een Vikingvloot belaagt Parijs in 845. | *Negentiende-eeuwse historieprent, maker onbekend.*

William van Malmesbury, een Engels geestelijke en historicus in de eerste helft van de twaalfde eeuw, noemde de Denen – weliswaar terugkijkend – onmenselijk wreed en de Noren zeer wellustig. Een Ierse bron schildert de Noren af als lieden met heldenmoed en verschrikkelijk in de strijd, maar noemt de Denen verachtelijk en van lage geboorte.

De *Zweden* tenslotte trokken rovend, maar vooral handelend naar het zuidoosten via de grote rivieren Dnjepr en Wolga tot in het Zwarte-Zeegebied en Byzantium, en stonden aan de wieg van de Russische staatsvorming. Maar hun belang voor het westwaarts gerichte netwerk binnen de Vikingwereld was eveneens onschatbaar, getuige bijvoorbeeld de belangrijke handelsplaats Birka aan het Mälarmeer en hun belangen in Hedeby (Haithabu) bezuiden Jutland. Het blijft overigens moeilijk om de grens tussen de verschillende naties – een begrip met connotaties uit latere tijden – af te bakenen. Een voorbeeld is het optreden van Thorkell de Lange, een Zweedse Jomsviking die aan het begin van de elfde eeuw aan het hoofd van een groot Deens leger Zuid-Engeland binnenviel en bij zijn opmars naar Canterbury een enorm bedrag aan *danegeld* (schatting) incasseerde, waarvan een runensteen in Orkesta bij Stockholm nog getuigenis aflegt.

Oorzaken

Het is al zo vaak gezegd: behalve piraten en rovers waren de Noormannen ook pioniers, ontdekkingsreizigers, handelaars, ambachtslui, veroveraars en bovenal de kundigste zeelui van hun tijd. Hun expansie zou mede ingegeven zijn door relatieve overbevolking in Scandinavië, uitgezonderd Denemarken van waaruit de raids al meteen een meer po-

Zilveren penning; vikingimitatie van een munt van Alfred de Grote, circa 880-899.

litieke en dynastieke achtergrond hadden. Bij dit aspect van overbevolking zetten veel historici vraagtekens. Zeer belangrijk was in elk geval de drijfveer van de op krijgseer, trouw en wraak gestoelde cultuur (zie ook *Heidense en christelijke strijders en de dood* na HOOFDSTUK 8) en het feit dat de oudste zoon in veel streken enig erfgenaam was: dit leverde een overschot op van berooide en op avontuur beluste jongere zonen.

Deze conditie is enigszins vergelijkbaar met de langs toernooien en conflicthaarden zwervende 'overgeschoten' ridders uit de latere middeleeuwen. Vikingtochten die buit en land opleverden waren dus een uitkomst voor deze mannen. Het *Jaarboek van Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap* van 1873 haalde de bloemrijke Engelse historicus Edward Gibbon (1737-1794) aan, die al had verklaard dat de 'zeeschuimerij de geliefkoosde oefening, de handel, de roem en de deugd der Scandinavische jongelingschap' was geweest. Hun ondankbare klimaat en enge grenzen deden hen

> 'het feestmaal verlaten om lotgevallen op te zoeken; zij liepen te wapen, deden hunne krijgsklaroen rondom schetteren, sprongen in de booten en onderzochten alle kusten welke hun buit of grond tot vestiging beloofden. Men hechtte niet dan eervolle denkbeelden aan dit slag van levenswijze, want Odins godsdienst had de krijgslust bij hen opgewekt door de belofte van het Walhalla, waarin na hunnen dood, alle helden (alsdan *Einherier* genoemd) te zamen eeuwig zouden zegepralen.'

De Deense invasies speelden daarbij in op de machtsstrijd tussen de nakomelingen van Karel de Grote en het daardoor ontstane gezagsvacuüm in het uiteengevallen keizerrijk. De latere Karolingen aarzelden zoals gezegd op hun beurt niet de krijgsheren en strijdkrachten uit het noorden tegen elkaar in te zetten. Voor de Noormannen zelf was dit niets bijzonders. In hun vaderlanden overvielen bewoners van de ene streek ook frequent inwoners van een andere: een oeroude gewoonte die men voortzette tot het einde van de Vikingperiode. Ook de schepen die rijk beladen thuisvoeren, konden in de eigen wateren rekenen op de begerige agressie van collega-Vikingen die hun koers kruisten.

Complex van factoren

Het unieke fenomeen van de Vikingen wordt tegenwoordig verklaard uit een moeilijk te ontwarren complex van gedeeltelijk al genoemde ecologische, demografische, economische, culturele, politieke en technologische factoren. De voor een landbouweconomie moeizame natuurlijke omstandigheden riepen de harde, martiale cultuur in het leven waarin het doorstaan van ontbering en strijd hoge waarden vormden. Al een beperkte bevolkingsgroei zorgde ervoor, dat een groter aantal jonge mannen en niet-erfgenamen zijn heil overzee moest zoeken om status en eigendommen te verwerven. Die bevolkingsgroei was misschien een voorteken van het middeleeuwse klimaatopticum, de 'middeleeuwse zomer' op het noordelijk halfrond van ongeveer 850/900 tot 1300.

Zoals bij de meeste grootschalige historische verschijnselen moeten al deze factoren in hun onderling

verband worden beschouwd. Want de pure geografie van grote delen van Scandinavië – de alomtegenwoordigheid van de zee – werkte de technologische ontwikkeling in de hand zonder welke er geen Viking op de zuidelijke kusten verschenen zou zijn: die van het langschip, het onovertroffen 'wapen' van de Noormannen waarvan het verschijnen op de horizon schrik en beven wekte in iedereen die het aanschouwde.

Naar het einde

Na een eeuw van Vikingterreur trok in 891/92 vanuit de Seinestreek opnieuw een Vikingleger plunderend rond. Het inzetten van Vikingen tegen Vikingen had intussen zijn nadelen levensgroot laten blijken. Tegen het eind van de negende eeuw zochten de regionale overheden hun heil liever bij de reorganisatie van de eigen defensie. Dit behelsde onder meer het aanleggen van verdedigingswerken en vluchtburgen in de kustgebieden (HOOFDSTUK 9). Deze in de late negende eeuw aangelegde *ringwalburgen* waren grote terreinen met een aarden omwalling en een brede gracht, bestemd om een verdedigbare wijkplaats te bieden aan grote groepen mensen met hun vee. Hun doorsnede was 100 tot 300 meter. Ze zijn te vinden in Noord-Frankrijk, Vlaanderen, Zeeland (vijf stuks) en meer naar het noorden in onder meer Rijnsburg. Ook diep in het achterland, zoals in Zutphen, werden enkele ringwalburgen opgeworpen. Hun constructie was vrij simpel – maar effectief. Een verslag uit de jaren 892-900 over een Deense aanval op de pas aangelegde burg te Sint-Omaars (Noordwest-Frankrijk) meldt:

Deel van de gereconstrueerde wal van de ringwalburg in Burgh (Schouwen-Duiveland). | Foto H.M.D. Dekker.

> 'Voortdurend vielen [de Vikingen] de omheining aan en verhinderden hun vijanden te ademen. Immers, met behulp van werpslingers wierpen ze brandende voorwerpen en gloeiende stukken ijzer naar hen, op een manier alsof het hagelde, en ze lieten ook een regen van pijlen en andere projectielen op de verdedigers neerkomen. Door materialen op te stapelen tenslotte vulden ze de rond de versterkingen gegraven grachten (…) met behulp van stro en dood hout. Zichzelf beschermend met een schild van samengevlochten takken probeerden ze de belegerden te vernietigen door brand te stichten, nu ze hen op geen andere manier konden overwinnen. De onzen staken de hopen stro en takkenbossen in brand en dankzij de hulp van God blies de wind in een richting, die hen gunstig was. De meesten werden verbrand en weinigen ontsnapten aan dit dodelijk gevaar. Geen van de onzen werd gewond, behalve een monnik die onder de aars geraakt werd door een pijl die tussen twee planken van de palissade doorgeschoten was.'

Het systeem van fortificaties wierp eindelijk vrucht af, afgezien van de vraag of er nog veel te halen viel in de keer op keer leeggeplunderde Lage Landen. Vikinglegers leden ook een aantal zware nederlagen. De moord op Godfried de Zeekoning in 885 verhinderde, aldus de historicus H.P.H. Jansen, dat Nederland een 'Fries Normandië' werd. De plaag verzwakte – en loste uiteindelijk op.

De laatste grote golf

De allerlaatste grote rooftochten in deze streken vonden plaats in 1006 en 1007 of 1009. Als om de herinnering aan enkele eeuwen Vikingterreur er nog eens in te peperen, werden Utrecht en Tiel nog éénmaal geplunderd en in brand gestoken – althans, de benarde Utrechtenaren staken in 1007 hun eigen koopmanswijk in brand (HOOFDSTUK 10).

Deze tochten van het nieuwe millennium maakten deel uit van een laatste grote golf van Vikingterreur. In een deel van Engeland hadden de Noormannen allang vaste voet aan de grond. Alfred de Grote, koning van Wessex in 871-899, had weliswaar het zuidelijk deel van Engeland uit hun handen weten te houden – hij noemde zich met een ruime mate van zelfbewustzijn 'koning van Engeland' –, maar het noorden en oosten vormden sinds 878 de *Danelaw*. Dit was een gebied onder gezag van de Denen met eigen instellingen en wetgeving, en een soort mengbe-

schaving van christelijke Angelsaksen en merendeels nog heidense Denen. Hoewel in de tiende eeuw verjaagd, kregen de Denen omstreeks 1000 weer machtige legers tot hun beschikking en veroverden daarmee heel Engeland. Dit gebeurde onder leiding van Sven Gaffelbaard of Vorkbaard (1013), ooit christelijk gedoopt als Otto, maar later weer een trouw en overtuigd dienaar van zijn oude goden. Svens zoon Knoet de Grote – opnieuw een christen – regeerde van 1016 tot 1035 over heel Engeland, Denemarken en Noorwegen. In 1042 viel de kroon weer in Angelsaksische handen (Edward de Belijder), een toestand die zou voortduren tot 1066, toen Willem de Veroveraar – zoals gemeld een directe nakomeling van Rollo – Engeland binnenviel en er koning werd. Hoewel sommigen de Slag bij Largs (1263) tussen Noren en Schotten wel 'de laatste Viking-invasie' hebben genoemd, was dit een 'gewoon' conflict tussen middeleeuwse vorsten, weliswaar als uitvloeisel van de ontwikkelingen tijdens de definitief voorbije Vikingtijd.

De verovering van Engeland door Sven Vorkbaard (1013). | Historische illustratie van Lorenz Frølich, 1883-1886.

Verschillend én verwant

De confrontaties tussen het christelijke Europa en de aanvankelijk nog heidense Scandinaviërs besloeg ruim twee eeuwen. Maar deze *clash* van culturen kan worden gezien als een fenomeen van de nog langere termijn, één van de erupties tijdens een opeenvolging van migraties die al eeuwen aan de gang was. De volkeren die nu beefden voor het geweld en de wreedheid van de Vikingen, en uit wier kerken, nederzettingen en hoven het gebed opsteeg om van deze gesel verlost te worden, waren enkele eeuwen eerder voor een deel zelf ook onderweg geweest, ook al wordt de periode van de 'Volksverhuizingen', ruwweg van de vierde tot zesde eeuw na Chr., al decennia door historici genuanceerd (HOOFDSTUK 2). Het waren nakomelingen van de 'achterblijvers' van toen, die nu op de kusten van voormalige kolonisators landden. De Denen, Noren en Zweden anno 800 waren immers volken uit het Scandinavische en aangrenzende Baltische ruim waaruit ooit de Angelen en Juten, Goten, Vandalen, Bourgondiërs en anderen waren weggetrokken. In die zin was er, zeker in de gebieden waar permanente vestiging plaatsvond, sprake van een 'nagekomen migratie'.

In zeker opzicht weerspiegelde zich zelfs het patroon van de oude Volksverhuizingen: denk aan de door de zevende-eeuwse historicus Beda beschreven Britse koning Vortigern, die omstreeks 430 de Saksen te hulp riep in de

Beda (672/3-735) aan het werk met zijn kerkgeschiedenis van het Engelse volk. | Geïllustreerd handschrift, 1143-1178. Kloosterbibliotheek Engelberg (Zwitserland).

Scandinavisch, Fries, Saksisch?

Een frappante illustratie van het verwante oudere cultuurpatroon van de Vikingen en de door hen belaagde bewoners van de Lage Landen biedt de vondst van een drietal houten stevenversieringen in de Schelde tussen 1934 en 1951, bij Zele en Moerzeke-Mariakerke (België). Twee van deze objecten zijn in het bezit gekomen van het Museum aan de Stroom (MAS) in Antwerpen en het British Museum in Londen. Ze tonen allemaal slangen- of drakenkoppen. Om deze reden zijn ze wel aangezien voor stevenversieringen van Vikingschepen: op zijn vroegst stammend uit de negende eeuw dus. Maar gaandeweg bleek op grond van stilistische kenmerken dat deze stevenkoppen enkele eeuwen ouder moeten zijn, en is er zowel het predicaat Saksisch als Fries op geplakt. BBC-documentairemaker en historicus Michael Wood toonde één van de koppen omstreeks 1980 zelfs onverdroten als een inheems, dus Engels product van de 'Dark Ages'. Helaas hebben de vinders de bijbehorende scheepsvondsten destijds weggegooid.

Eén van de vroegmiddeleeuwse stevenversieringen uit de Schelde. | Tekening auteur. British Museum, Londen.

strijd met de Picten en Schotten, van welke invitatie deze bondgenoten dankbaar gebruik maakten om zich permanent te vestigen en een eigen koninkrijk Kent te stichten. Het was een tactiek die de Noormannen vier eeuwen later ook met verve toepasten. Ook al zou Vortigern een puur legendarische figuur zijn geweest zoals door reductionistische historici is verondersteld, dan nog houdt de teneur van deze geboekstaafde historie stand.

De invallen van de Vikingen waren bovendien niet de enige dreiging van deze aard waaronder christelijk Europa zuchtte. Ook elders werd de periferie van het werelddeel bedreigd sinds de zevende eeuw: door de Saracenen en Moren vanuit het zuidoosten en zuiden, en de Avaren en later Magyaren uit het oosten.

'Drang naar het zuiden'

De drang naar het zuiden, al of niet mythisch bijgekleurd – we kunnen ook wel van de drang naar het westen spreken – van de Germaanse stammen gedurende de Volksverhuizingen is in de geschiedschrijving tot ver in de twintigste eeuw vermaard geweest. En nu werden deze Germaanse volken, met hun van origine sterk vergelijkbare cultuurpatroon, op hun beurt geconfronteerd met golven 'heidenen' en 'barbaren', voortgedreven door eenzelfde drang. Vanuit het intussen christelijke wereldbeeld leken de Noormannen uit een ander universum te stammen. Maar amper een halve eeuw vóór de Denen aan de Friese kusten opdoemden, was de missionaris Bonifatius nog bij Dokkum vermoord door heidense Friezen, en had hij in de Saksische landen ijverig Donarseiken omgehakt.

Als groot verschil met de achtergronden van de eerdere migratiegolf is naar voren gebracht dat de Vikingen in tegenstelling tot hun voorgangers niet werden opgedreven door andere stammen en volkeren. Hoe dan ook: spoedig voegden de invallers zich in de heersende gezagspatronen en -structuren van de landen om de Noordzee. Met nietsontziend geweld, dat wel, al of niet in naam van de 'legitieme' machthebbers.

Lage Landen

Dit boek richt zich in hoofdzaak op de latere Nederlanden en omringend gebied, tegen de achtergrond van de 'internationale' context van de Vikingperiode en – cultuur. Behalve voor het idee van de 'nagekomen migratie' en de gemeenschappelijke culturele achtergrond is er aan-

Het begrip *'ijzeren eeuw'*

Een periode van neergang, buitensporig geweld en miserie: vanouds noemt men zo'n tijd wel een 'ijzeren eeuw' of *saeculum ferrorum*. Het dieptepunt van de Vikingperiode in West-Europa, tussen ongeveer 850 en 965 is sinds de vijftiende eeuw (Lorenzo Valla) ook als zodanig aangeduid, maar omstreeks 750 voor Christus muntte Hesiodus deze term al in zijn *Werken en Dagen*. De ijzeren eeuw waarin hij leefde zag hij als een dieptepunt, volgend op het gouden, zilveren, bronzen en heldentijdperk. De ijzeren Vikingeeuwen, met het uiteenvallen van het Karolingische rijk, eindigden met de regeerperiode van de Duitse koning Otto I, keizer vanaf 962. Latere perioden zijn eveneens als 'ijzeren eeuw' aangeduid. Bijvoorbeeld de negentiende eeuw, maar hier gold het adjectief 'ijzeren' als aanduiding van de zo onontbeerlijke grondstof ijzer gedurende de industriële revolutie.

Ontmoeting van Otto I met paus Johannes XII, die hem tot keizer kroonde. | *Atelier Diebold Lauber, Hagenau, circa 1450.*

dacht voor het in elkaar grijpen van gebeurtenissen aan beide zijden van de Noordzee, zoals de betrokkenheid van de *Scaldingi* of Schelde-Vikingen bij het Grote Heidense Leger in Engeland in 866 (HOOFDSTUK 4).

Als in het vervolg de termen 'Nederlanden' of 'Lage Landen' vallen, gebeurt dat uitsluitend als geografische referentie. We nemen het geografisch bereik van die Neder- of Lage Landen zeer ruim: van Sleeswijk en Oost-Friesland tot Normandië en Parijs, en ook het ruimere Rijnland en de Maasstreek rekenen we ertoe. Verder blijft de geografische context van de aan de Vikingeeuwen voorafgaande Noordzeecultuur, die ook voor de Lage Landen zo belangrijk was, in het verhaal betrokken.

De chronologische benadering wordt in het centrum van het boek onderbroken door een viertal thematische hoofdstukken.